

rivayetinin güvenilir olmadığını belirtmek üzere yer verildiğini göstermektedir. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî râvinin rivayetine uygun davranmamasının, sika râvinin teferrüd etmesinin veya ziyadeli naklinin onun güvenilirliğine zarar vermeyeceğini ifade ederken bunların kadh sebebi olmadığını belirterek söz konusu terimi "cerh" anlamında kullanmıştır. Aynı kökten türetilen ve kaddâh şeklinde bazı râvilerin lakabı olarak kullanılan kelimenin ise (İbnü'l-Esrî, III, 17-18) cerh mânasıyla bir ilgisi yoktur.

Kadh müteahhirin döneminde, sahih zannedilen bir hadisi illetli hale getiren ve çok defa hadisın senedinde, bazan da metninde bulunan gizli zayıflık sebeplerini belirtmek için genellikle "illet-i kâdiha, umûr-i kâdiha, esbâb-i kâdiha, sebeb-i kadh, mücib-i kadh" gibi terkipler halinde kullanılmaya başlanmıştır. İbnü's-Salâh, hadisi sahih olmaktan çıkarıp zayıf duruma getiren ve onunla amel edilmesine engel teşkil eden sebepleri kadh diye nitelemiş, İbn Dakikûl'id cerh sebeplerinden, İbn Receb cerh ve ta'dîlin cevazından, Ahmed Naim zabt ile ilgili cerh sebebi olan vehimden bahsederken kadh kelimesini zikretmek suretiyle bu terimi cerh ile eş anlamlı olarak kullanmıştır. Kadh kelimesinden türetilen kâdih de "cârih" anlamındadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcû'l-'arûs, "kdh" md.; *Müsned*, I, 360; III, 134, 146; Buhârî, "Megâzî", 29, 65; Müslim, "Salât", 128, "Eşribe", 141; Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü 'ulûmî'l-hadîs*, Medine-Beyrut 1397/1977, s. 112-113; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* (nşr. Ebû Abdullah es-Sevrakî - İbrâhîm Hamdî el-Medenî), Medine, ts. (Mektebetü'l-ilmiyye), s. 85, 114, 425; İbnü'l-Esrî, *el-Lübâb*, III, 17-18; İbnü's-Salâh, *Muqaddime* (nşr. Âişe Abdurrahman), Kahire 1411/1990, s. 42, 43, 44, 49; İbn Dakikûl'id, *el-İktirâh*, Bağdad 1402/1982, s. 339, 342; İbn Receb, *Şerhu 'İlel'i-Tirmizî* (nşr. Subhî es-Sâmerrâî), Beyrut 1405/1985, s. 59, 413; Leknevî, *Zaferû'l-emânî* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1416, s. 111; *Tecrid Terce-mesi*, I, 176, 183, 184, 297, 298.

EMİN ÂŞIKUTLU

KADI

(القاضي)

Hukukî uyumsuzlukları
ve davaları karara bağlamak üzere
devletçe tayin edilen görevli, hâkim.

Arapça'da kazâ (kadâ) kökünden ism-i fâil olan kâdî, fıkıh terimi olarak insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer'î hükümlere göre çözümlemek

için yetkili makamca tayin edilen kişiyi ifade eder (*Mecelle*, md. 1785). Kadıların tayin, terfi ve azilleriyle yetkili kimseye "kâdilkudât" veya "kâdilmecâa", kadı tarafından yargılama yapmak üzere görevlendirilen kişiye de "halife, nâib" yahut "vekîl" adı verilir.

Kur'an-ı Kerim'de kadı kelimesi bir yerde (Tâhâ 20/72) "hükümünü, sözünü geçiren" mânasında sözlük anlamıyla, hâkim kelimesinin çoğulu olan hükkâm da yine bir yerde (el-Bakara 2/188) "uhdesinde yargı yetkisi de bulunan yöneticiler" mânasında kullanılmıştır. Hadislerde hem hâkim hem kadı kelimesi çok sayıda zikredilmiş, hâkimle, kamu adına görev yaparak idarî, malî, kazâî vb. hususlarda yönetme ve karar verme yetkisine sahip yöneticilerle naslardan hüküm çıkarabilme gücüne sahip âlimler, kadı kelimesiyle de görev unvanı kadı olsun veya olmasın insanlar arasında meydana gelen davalara bakıp karara bağlayan kimseler kastedilmiştir.

Fıkıh literatüründe "hükmetmek, hüküm vermek, idare etmek, yargılamak, iyileştirmek amacıyla engel olmak" anlamındaki hüküm kelimesinin ism-i fâili olan hâkim tekil olarak kullanıldığında bununla halife, sultan, hükümdar unvanlarıyla bilinen devlet başkanı, hükkâm şeklinde çoğul olarak kullanıldığında ise yine halife ile vali, kumandan gibi kamu adına görev yapan ve alanlarıyla ilgili konularda hüküm verme ve uygulama gücüne sahip bulunan üst yöneticiler kastedilir. Bununla birlikte hüküm kelimesinin sözlük anlamıyla bağlantı kurularak kadıya da -zalimin zulmüne engel olup hakkı sahibine iade ettiği için- hâkim denildiği ve "edebü'l-kadî" türü eserlerde az da olsa kadı yerine hâkim kelimesinin kullanıldığı görülür. *Mecelle*'de ise ilgili bölüm başlığı "kazâ" olmasına rağmen kadı yerine hâkim kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir. İslâm ülkelerinde Dîvân-ı Mezâlim, hisbe ve şurta kurumları belirli yetkilerle yargılama faaliyetinde bulunmakla birlikte bunlardan hiçbirinin yöneticisine kadı veya hâkim unvanı verilmemiş, mezâlim yöneticisi "vâli'l-mezâlim, sâhibü'l-mezâlim"; hisbe görevlisi "muhtesib, vâli'l-hisbe"; şurta yöneticisi "vâli's-şurta, vâli'l-harb, vâli'l-ahdâs" gibi adlarla anılmıştır.

Tarihî Gelişim. Kur'an'da geçmiş peygamberlerin hayat hikâyeleri anlatılırken doğrudan veya dolaylı olarak onların yargı işleriyle görevlendirildiklerine de temas

edilir (el-Mâide 5/44; Sâd 38/26). Câhiliye devrinde hakemler ve kabile ileri gelenleri eliyle yürütülen, re'ye, örf ve âdete dayalı şifahî yargılama usulü İslâm döneminde ıslah edilerek belli esaslara bağlanmış ve kamu görevi haline getirilmiştir. Kur'an'da adaletle sıkça vurgu yapılarak bir taraftan fertlerin birbirlerinin haklarına saygı göstermeleri istenirken diğer taraftan insanlar arasında meydana gelecek davaların çözüme kavuşturulması, hakların sahiplerine iade edilmesi ve suçluların cezalandırılmasının gereği üzerinde durulmuştur. Kur'an'da bu mesajın bir parçası olarak Hz. Peygamber'in yargı işleriyle de görevlendirildiği açık bir şekilde beyan edilmiş (en-Nisâ 4/65, 105; el-Mâide 5/48), Resûl-i Ekrem de İslâm'da ilk kadı sıfatıyla insanlar arasında meydana gelen birçok hukukî çekişmeyi karara bağlamış (Müslim, "Akzîye", 4; Ebû Dâvûd, "Akzîye", 7; Tirmizî, "Ahkâm", 2) ve onun yargı kararları ayrı bir literatür oluşturacak bir yeküne ulaşmıştır. Hz. Peygamber'in İslâm toplumunun genişlemesine ve görülecek davaların sayısında ki artışa paralel olarak Hz. Ömer, Amr b. Âs, Ukbe b. Âmir, Huzeyfe b. Yemân gibi sahâbîlere Medine'de yargı yetkisi verdiği, bazılarını cezaların infazına memur ettiği, Hicaz bölgesinde ve Güney Arabistan'da yeni fethedilen şehir ve bölgelere idarî işleri tedvir etmek üzere valiler tayin ettiği ve onlara yargı görevi de verdiği bilinmektedir. Meselâ Muâz b. Cebel (Cened), Ali b. Ebû Tâlib (Yemen), Osman b. Ebû'l-Âs (Tâif), Muhâcir b. Ebû Ümeyye (San'a), Ziyâd b. Lebîd (Hadramut), Alâ b. Hadramî (Bahreyn) ve Attâb b. Esîd'i (Mekke) Medine dışına kadı veya vali unvanıyla göndermiş, ayrıca Ma'kıl b. Yesâr'ı Yemen'de kendi kavmi içinde, Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı da Necran hristiyanları arasında meydana gelen davalara bakmakla görevlendirmiştir.

Devletin teşkilatlanmasında önemli yapısal değişikliklerin olduğu Hz. Ömer devrinde ülkenin fethihlerle genişleyip idarî ve kazâî işlerin çoğalmasının ardından başta Medine olmak üzere Mısır, Irak ve Suriye bölgelerindeki şehirlere ayrıca kadılar tayin edildi. Medine'de halife, vilâyetlerde valiler sınır ve cinayet davalarına bakarken kadılar sadece medenî davalarla ta'zir cezası gerektiren davalara bakmakla yetkili kıldılar. Bu dönemde kadıların faaliyeti bir yönüyle fetvaya benzediği için onlara müftü adı da verilmekteydi (Vekî', I, 288). Bu uygulama Hz. Osman ve Ali'nin hilâfetleri döneminde de sürdürüldü.

Emevî Devleti'nin ilk halifesi Muâviye'nin, başşehir Dimaşk'ta hukuken sahip olduğu yargı yetkisini tayin ettiği kadıya devretmesini ve yargı işleriyle hiç meşgul olmamasını taşrada valilerin yargı yetkilerini tayin ettikleri kadılara devretmeleri takip etti. Tayin edilen bu kadılar medenî ve cezâî davaların tamamına, halife ve valiler ise sadece mezâlim mahkemelerine intikal eden davalara bakmaktaydı. Emevîler devrinde kadılara ayrıca idarî, malî ve eğitimle ilgili görevlerle yetim ve vakıf mallarını koruma görevleri de verildi.

Abbâsîler'in ilk dönemlerinde halifeler bizzat kadınların tayin ve azliyle meşgul olmuşlarsa da şehirlerin yerleşim alanları genişleyip nüfusları artınca büyük şehirlere birden fazla kadı tayinine ihtiyaç duyuldu ve ülke çapında kadınların sayısı arttı. Bunun üzerine Hârûnürreşîd, önce şehirlere tayin edilecek kadınların seçiminde kendisine yardımcı olması için Hanefî mezhebinin meşhur hukukçusu Ebû Yûsuf'u kâdilkudât olarak tayin etti. Kâdilkudâtların daha sonra kadınların tayin, terfî ve azli konusundaki yetkileri tederîcî biçimde arttı (bk. KÂDILKUDÂT). Abbâsîler'in orta dönemlerinden itibaren mezheplerin teşekkülüyle eş zamanlı olarak bölge ve şehirlere orada yaşayanların amelî mezhebi dikkate alınıp kadınların tayin edilmesi ve bunların mezhep disiplini içinde yargılama yapması yargı birliğinin sağlanması açısından önemli bir gelişmedir. Ayrıca bu dönemde geniş bölgelere tayin edilen kadılara vekil, halife, nâib adıyla yardımcı kadı tayin etme yetkisi de tanındı.

İlk devirlerde kadı ve müftü ayrımı çok açık olmasa da ileri dönemlerde kadı ve müftü İslâm toplumunun dinî ve içtimaî hayatının şekillenmesinde çok önemli rolere sahip iki ayrı şahsiyeti temsil eder. Özellikle kadınlar üstlendikleri diğer ek görevler sebebiyle bölgenin üst yöneticilerinden olup başlangıçtan itibaren idarî yapılanma ve siyasî gelişmelerde etkin bir role sahip oldular (Bligh -Abramski, XXXV/1 [1992], s. 40-71).

Yargılama hukuku alanında ilk dönemlerden itibaren yazılan müstakil eserler ve klasik fıkıh literatürünün bu konuya ayrılmış bölümleri, anahatlarıyla Abbâsîler devri yargı hukukunu ve o zamana kadar oluşan fikhî birikimi yansıtmakla birlikte geniş bir coğrafyaya yayılan canlı uygulama örneklerinden beslendiği ve bunların çeşitliliğini de içinde barındırdığı için ilâve ve farklı uygulamalara da kapı

aralayan bir üslûp ve içerik taşır. Bunun için de kadılarda aranan nitelikler, kadınların tayin, terfî ve azillerinde uygulanan esaslar, görev, yetki ve sorumlulukları gibi konularda fıkıh literatüründe yer alan bilgiler, İslâm toplumlarının bu alandaki tarihî tecrübesini ve hukukî tefekkürünü de temsil eden ve daha çok eğitici ve taniyıcı rolü ağır basan bir hüviyete sahiptir.

Kadılarda Aranan Nitelikler. Adalet, dinî literatürde üzerine en çok vurgu yapılan temel kavramlardan biri olduğu, toplumun barış ve huzur içinde yaşamasının da ön şartı olarak görüldüğü için onun gerçekleşmesinde büyük rolü bulunan kadılık kutsal bir meslek sayılmış, bu göreve getirilecek kimselerde aranan niteliklere de bunun için ayrı bir önem verilmiştir. Fakihlerin bu konuda ileri sürdüğü görüşler, toplumda mümkün olduğu ölçüde en vasıflı kimselerin bu görevi üstlenmesini temine yöneliktir. Kur'an'da emanetin ve sorumlulukların ehliyetli ve liyakatli kimselere tevdi edilip insanlar arasında adaletle hüküm verilmesi üzerinde ısrarla durulur (en-Nisâ 4/58; el-Mâide 5/42-50, 95; Sâd 38/26). Hz. Peygamber, kamu görevlerinin ehil kimselere verilmesi ilkesine atfettiği önemin bir parçası olarak yargı görevini üstlenecek şahabîlerin buna uygun meziyetlere sahip olmasını istemiş, bu kişileri, hüküm verirken elinden gelen çabayı sarfetmesi halinde tıpkı müctehid gibi yanılma bile yine ecir alacağını bildirerek göreve teşvik etmiş, yeterli şartları haiz olmayanların görev taleplerini de geri çevirmiştir (Ebû Dâvûd, "Akziye", 2-3; Nesâî, "Âdâbü'l-kuğât", 4). Kadılık görevini üstlenmenin "bıçaksız boğazlanma", yani ateşten gömlek giymek olduğuna işaret eden hadislerin yanı sıra bir hadiste bu görevin mânevî sorumluluğunu belirtmek üzere şöyle denilmiştir: "Kadılar üç kısımdır. Bir kısmı cennette, iki kısmı ateştedir. Cennette olanlar hakkı bilip onunla hükmedenlerdir. Hakkı bildiği halde hükmünde zulmeden kimse ise ateştedir. İnsanlar arasında bilgisizce hükmeden kimse de ateştedir" (İbn Mâce, "Ahkâm", 2-3; Ebû Dâvûd, "Akziye", 1-3). Bu sebeple ilk dönemlerde ilim ve irfanıyla tanınmış bazı kişiler, kendilerine teklif edilen kadılık görevini mânevî sorumluluğunun büyük olması sebebiyle kabul etmemiştir (Vekî, I, 19-29; İbn Ebû'd-Dem, I, 262-270).

Fakihler, kadılık nitelik ve şartlarından başlıcalarını sıralarken hukukî işlemde bulunmak için gerekli diğer şartlara ilâ-

ve olarak kadı tayin edilecek kimselerin derin hukuk bilgisine, vücut bütünlüğüne, sosyal ilişkilerin gereklerini, halkın ihtiyaçlarını, örf ve âdetlerini kavramaya elverişli kültüre, dış etkilere karşı koyacak derecede ahlâk, karakter ve seciyeye sahip olmaları, dinî emir ve yasaklara aykırı davranışlarda bulunmamaları gerektiğini ifade ederler. *Mecelle*'de kadının özellikleri sıralanırken onun hakim, fehîm, müstakîm, emîn, mekîn, metîn olması, fıkıh meselelerine ve yargılama usulüne vâkıf ve davaları onlara uygulayarak sonuçlandırmaya muktedir bulunması şartı aranmış, böylece kadılığın bilgi, sanat ve yüksek bir karakter işi olduğu belirtilmiştir (md. 1792-1794). Gayri müslimlerin müslümanlara kadı tayininin câiz görülmeysi, hem kadının şer'î ahkâmı uygulayacak olması hem de kadılığın üst düzey kamu görevi oluşuyla açıklanır.

Bu hususta dikkate değer bir tartışma kadınların kadı tayin edilip edilemeyeceği konusudur. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî fakihleri bu meselede olumsuz görüşe sahipken İbn Cerîr et-Taberî ve Hasan-ı Basrî gibi bazı âlimler yargıyı fetvâ vermeye benzeterek kadınların da hukuk ve ceza davalarına bakmak üzere kadı olarak tayin edilebileceği görüşünü savunmuş, Hanefîler ve İbn Hazm, orta bir yol tutup kadınların sadece şahitliklerinin kabul edildiği hukuk davalarına bakmak üzere kadı tayin edilebileceklerini ifade etmiştir (*el-Muğallâ*, X, 631; Kâsânî, VII, 3). Karşı görüşte olanlar, erkeklerin yöneticilik konumunu hatırlatan âyetleri (en-Nisâ 4/34) ve işlerin kadınlara tevdi edilmesini kınayan amaç ve yorumu tartışmalı hadisi (Buhârî, "Megâzî", 82, "Fiten", 18; Nesâî, "Âdâbü'l-kuğât", 8) delil getirirlerse de daha çok kendi dönemlerine kadarki uygulamayı ve toplumsal telakkiyi esas almaktadırlar. Mâverî bu konuda icmâ bulunduğunu söylerken bu uygulama birliğini kastetmiş olmalıdır (*el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 83; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, III, 1457).

Kadı olarak tayin edilecek kimsenin derin hukuk bilgisine sahip bulunması üzerinde görüş birliği varsa da müctehid seviyesinde âlim olması şartı fakihler arasında tartışmalıdır. Hz. Peygamber'den itibaren Abbâsîler'in ilk dönemlerine kadar kadınlar müctehidler arasından seçiliyordu. Onlar da naslardan hüküm çıkarak, nasların bulunmadığı konularda ictehad ederek davaları karara bağlıyordu. İctihadlarında tamamıyla serbest idiler. İlk dönem Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî hukuk-

çuları, özellikle yargı alanındaki bu uygulamadan hareketle müctehidlik şartlarını taşımayan kişilerin herhangi bir görüş ve mezhebe göre davaları karara bağlamak üzere kadı tayin edilemeyeceğini söylemişlerdir. Hanefiler'le bazı Mâlikî ve Zeydiyye fakihleri ise her zaman ve her yerde ictihad şartlarını taşıyan kişileri bulmakta güçlük çekileceğini, dolayısıyla ictihad derecesine ulaşmamış fakihlerin de herhangi bir mezhebin görüşlerini veya herhangi bir müctehidin belirli bir görüşünü uygulamak üzere kadı tayin edilebileceğini savunurlar. Sonraki devirlerde yaşayan fakihlerin hemen hemen tamamı Hanefiler'in bu görüşüne katılmıştır.

Tayini. İslâm toplumlarının siyaset geleneğinde yargı hilâfete dahil görevlerden biri kabul edildiğinden kadı tayini yetkisi siyasi otoriteyi temsil eden devlet başkanına aittir ve kadı onun vekili sayılır. Klasik kaynaklarda kadı tayin işlemi devlet başkanıyla kadı arasında yapılan bir akid olarak görülüp tayin işleminin gerçekleşmesi ve tarafların yükümlülükleri bu çerçevede ele alınır (Mâverdî, *Edebü'l-kâdî*, I, 174-184; İbn Ebû'd-Dem, I, 296-303). Halife kadıları bizzat tayin edebileceği gibi bu husustaki yetkisini başkalarına da devredebilir. Nitekim Hulefâ-yi Râşidîn döneminden itibaren valilere, Hârûnür-reşid'den itibaren de kâdilkudâtı bu konuda yetki verildiği ve bazı kadılara yardımcı kadı tayin etme yetkisi tanındığı bilinmektedir.

Kadı tayini sözlü ve yazılı olabildi. Kaynaklarda, ilk dönemlerden itibaren halifelerin tayin ettikleri kadılara nerede görev yapacağına, hangi işlere bakacağına ve hangi usule göre hüküm vereceğine dair tavsiye mahiyetinde birer mektup (ahd, menşur, risâle) yazdıkları ve bu mektupların yargı bölgesi halkına düzenlenen bir merasimle okunduğu nakledilmektedir (İbn Kudâme, X, 40-42; Mâverdî, *Edebü'l-kâdî*, I, 191-194).

Göreve tayin ve görevin icrası vekâlet akdi kapsamında düşünüldüğünden gerek tayin makamı gerekse kadı için tayin süresi bağlayıcı görülmez. Kadıların görevlerine son verilmesi tayinindeki usulle olur. Fakihler, azle yetkili makamın bu yetkisini mâkul ölçüler içerisinde ve maslahat prensibine uygun olarak kullanması gerektiğine, teftiş yapılmadan ve geçerli bir sebep olmadan kadının görevine son verilemeyeceğine işaretlerle yetinirler. Azil sebepleri olarak da kadının adalet vasfını kaybettirecek haram bir fiil veya cezayı

gerektiren bir suç işlemesi, görevini kötüye kullanması, sağlık açısından görevini sürdüremez duruma gelmesi gibi hususlar zikredilir (Şirbînî, IV, 380-381). Şâfiîler ve Iraklı Hanefiler dahil fakihlerin bir grubu, rüşvet almak gibi bir suç işleyen kadının adalet vasfını kaybedeceğini ve ayrıca azle gerek kalmadan görevinin kendiliğinden sona ereceğini savunurken Hanefiler'den ikinci bir grup görevinin yetkili makam tarafından azledilince sona ereceği görüşündedir (Cessâs, IV, 85-87; Kâsânî, VII, 16-17). Ebû Yûsuf'a atfedilen bir görüş, yargı hizmetlerinin aksaması söz konusu olduğunda azledilen kadının yerine yeni tayin edilen kadı gelip göreve başlayınca kadar görevinde kalması yönündedir (Lisânüddin İbnü's-Şihne, s. 223; *el-Fetâvâ'l-Hindiyeye*, III, 317). Fıkıh âlimleri, kadıları kendilerini tayin eden kişilerin vekili saymakla birlikte onların tayin eden merci ve kişiler adına değil kamu adına görev yaptıklarını, dolayısıyla görevlerinin kendilerini tayin edenlerin vefatı veya görevden ayrılmaları ile son bulmayacağını belirtmişlerdir.

Bir kamu hizmeti olan yargı işine zaman ayırıp bu görevi ifa ettikleri için kadılara çalışmalarına karşılık devlet bütçesinden maaş ödenir (Kâsânî, VII, 13-14). Maaşlar tesbit edilirken hayat şartları ve sosyal mevkileri göz önünde bulundurulur. Hz. Peygamber'in kamu hizmetlerinde çalıştırılacak kimselerin ev, evlenme, hizmetçi, binek gibi temel ihtiyaçlarının karşılanacağını, beytül-mâlden başka sebeplerle alınacak masrafin kusur ve hırsızlık teşkil edeceğini bildiren hadisi (Ebû Dâvûd, "İmâre", 10) kadıların ücret ve maaşlarının tesbitine de ışık tutmaktadır. Resûl-i Ekrem, Attâb b. Esîd'i Mekke'ye vali-kadı olarak gönderdiğinde ona yılda 400 dirhem (yahut 40 ukiyye = 1600 dirhem) maaş vermiş, Hulefâ-yi Râşidîn de tayin ettikleri kadılara sosyal konularını dikkate alarak yüksek miktarda maaş takdir etmişlerdir. Kaynaklarda çeşitli tarihlerde görev yapmış kadıların maaşlarına ait bilgiler verilmektedir (Atar, s. 118-120).

Görev ve Yetkileri. Kadıların asıl görevi insanlar arasında meydana gelen hukukî ihtilâfları sonuçlandırmak, hukuka aykırı davranışların cezasını hükme bağlamak, verdikleri hüküm ve cezaları icra ve infaz etmektir. Ancak İslâm tarihinde kadılara dinî (imam-hatiplik gibi), malî, idarî, eğitim öğretim vb. kazâî olmayan görevlerin tevdi edildiği de olmuştur. İslâm hukukunun klasik doktrinindeki yer-

leşik anlayışa göre kadı ile halife arasında vekâlet ilişkisi vardır. Bunun için de halife, yargılama yapmak ve davaları hükme bağlamak hususunda kendisinin vekili olan kadının görev ve yetkisini yer, zaman, konu ve diğer yönlerden sınırlandırılabilir. Klasik dönem fakihleri, kendi devirlerine kadarki uygulamayı da esas alarak görevine sınırlandırma konulmamış bir kadının görevlerini davalara bakıp onları hükme bağlamak, hakları sahiplerine iade etmek, yetimlerin, akıl hastalarının, hacir altına alınanların mallarında tasarrufta bulunmak, vakıflara nezaret etmek, vasiyetleri yerine getirmek, velileri bulunmayan yetim kızları denkleleriyle evlendirmek, had cezalarını infaz etmek, şehrin asayiş ve emniyetini sağlamak, belediye ile ilgili görevleri ifa etmek, şahitleri ve maiyetinde görev yapan memurları denetlemek şeklinde sıralamışlardır.

Yargı görev ve yetkisi sınırlandırılan kadı buna uygun şekilde görev ifa eder. Meselâ belli bir bölgede veya belli tür davalara bakmak üzere tayin edilen kadının görev alanı bununla sınırlıdır. Belirli bir süre için tayin edilen kadının görevi bu sürenin dolmasıyla sona erer. Hatta Ebû Hanîfe, kadılık görevinin kişiye ilim öğrenmekten alıkoyacağını düşünerek bir kimsede bir yıldan fazla süreyle kadılık verilmesini doğru bulmaz. Uygulamada, kadıların bölgelerindeki insanlarla dostluk kurarak yargı otoritesini yayıflatmamaları için iki veya üç yıl süreyi geçmemek üzere tayin edildiklerine de rastlanır (Abdülhay el-Kettânî, I, 269; Tâhir b. Âşûr, s. 198).

Kadılar, kendilerine tevdi edilen görevleri titizlikle yerine getirmekle ve davaları dikkatli bir şekilde inceleyip mâkul bir sürede sonuçlandırmakla yükümlüdür. Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye gönderdiği mektupta hakkını iddia eden kişiye delilini ikame edecek bir sürenin verilmesini, bu süre içinde delilini getiremeyen veya getirmeyenin aleyhine hüküm vermesini isteyerek hem tarafların ispat ve savunma hakkının korunmasını hem de adaletin kısa zamanda tecelli ettirilmesini istemiştir (Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 91). Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz'in kadılık göreviyle tayin ettiği Meymûn b. Mihrân'a verdiği şu tâlimat literatürde davranış modeli olarak kaydedilir: "Sınırlı ve sıkıntılı iken davayı karara bağlama, taraflara karşı yumuşak davran. Dava ile ilgili gerekli araştırmayı yapmadan ve dava konusunu iyice anlayıp dinlemeden hüküm vermenin bir faydasının bulunmadığını, hakkı sahibine tes-

lim etmedikçe davayı karara bağlamanın bir mâna ifade etmediğini, âdil davranmadıkça hüküm vermenin ve o hükmü icra etmenin bir hayır getirmeyeceğini bilmelisin" (Sadrüşşehîd, II, 7-8).

Yargılama esnasında kadıların tam bir tarafsızlık içinde olmaları, davacı ve davalıların menfaatlerini eşit bir şekilde gözetmeleri gerekir (Mecelle, md. 1799). Kur'an'da şahitlik örneğinde, kişilerin en yakınları ve sevdikleri aleyhine de olsa adaletten sapmamaları emredilmektedir (en-Nisâ 4/135). Hz. Peygamber de, "Sizden biriniz yargı görevini üstlenince oturtmak, bakmak, işaret etmek hususlarında taraflara eşit muamele yapsın. Sesini iki hasımdan sadece birine karşı yükseltmesin" (Dârekutnî, IV, 205) diyerek yargılamanın tarafsızlığı ve verilen kararın adaletli olması kadar davada tarafların yargı organına güvenlerinin korunmasının da önemli olduğuna işaret etmiştir. Literatürde kadıların duruşma esnasında alışveriş, şakalaşma gibi yargı makamının saygınlığı ile bağdaşmayacak davranışlarda bulunamayacağı, taraflardan hiçbirinin hediyesini kabul edemeyeceği ve ziyafetlerine gidemeyeceği vurgulanırken, hatta kadının giyim ve kuşamından hal ve davranışlarına kadar birçok ayrıntıya temas edilirken benzeri amaçlar güdülmüştür. Kadıların usul ve fûrû, yakın akraba, iş ortağı, vekil, müvekkil, eş, hasım gibi tarafsız kalamayacağından endişe edilen şahısların davalarına bakamaması da böyle bir düşüncenin ürünüdür.

Kadı yargılamayı eşitlik ve tarafsızlık, aksi ispat edileinceye kadar kişilerin borçsuz ve suçsuz olacağı ilkesine bağlı kalarak yürütür, tarafların delillerini değerlendirir, gerektiğinde bilirkişilerin görüşünü alır. Kadının kendisine sunulan delillere ve zâhire göre hüküm vermesi yargılamanın kanuniliğini, açıklık ve güven içinde geçmesini sağlar. Bu kazâî adaletin ölçüsü olup diyânî adalet kararın vâkıya mutabık olmasıyla gerçekleşir. Kadının hükmünün helâli haram, haramı helâl yapmayacağının belirtilmesi de bunu ifade eder. Ayrıca kadının vicdanî kanaati de önemlidir. Bunun için birinci derecede bağlayıcı delille ispat edilmiş olsa bile kadının şahsî bilgisine aykırı hüküm vermesi câiz görülmez. Bütün bunlardan sonra kadı bir karara varır ve gerekçesiyle birlikte hükmü taraflara açıklar. Kur'an'da ve hadislerde sıkça vurgulanan adaletle hükmetme emriyle de adaleti mutlak olarak sağlama değil yargılamada âzami titizliğin ve tarafsızlığın gözetilmesi kastedilir.

Denetimi ve Sorumlulukları. Yargının bağımsız olması, hiçbir makam veya kişinin yargıya müdahale etmemesi, kadıların da bağlı oldukları hukukî esaslara ve vicdanî kanaatlerine göre hüküm vermesi esastır. Öte yandan kadıların yanılması, görevi ihmal etmesi veya suistimalde bulunması, kadılık mesleğiyle bağdaşmayacak işler yapması muhtemel olduğundan denetlenmeleri de gerekir. Bunun için kaynaklarda, ilk dönemlerden itibaren kadıların tâbi tutulduğu idarî ve adlî denetimin çeşitli örnekleri yer aldığı gibi fakihler de haklarında şikâyet olsun olmasın bütün kadılar üzerinde devlet başkanı ve kâdilkudâtların denetim hakkının bulunduğunu belirtmişlerdir. Kadılar hakkında hangi tür şikâyet ve itirazların dikkate alınacağına ve denetimin nasıl yapılacağına dair getirilmeye çalışılan ölçüler de onların denetimin gerekliliğiyle yargı bağımsızlığının korunması ilkeleri arasında denge kurma ve kadının onurunu zedelememe gayretinden kaynaklanır (İbn Ferhûn, I, 61-64; Alâeddin et-Trablusî, s. 32-33).

Kadı görevini ifa ederken kasıt, kusur ve ihmal olmaksızın taraflardan birine verdiği zarardan sorumlu değildir. Böyle bir durumda zarar beytûlmâlden ödenir. Ancak kasıtlı ve kusurlu davranması sebebiyle verdiği zararı kadı kendi malından ödemek zorundadır (Kâsânî, VII, 16). Meselâ delilleri yeterince incelemeyen birinin ölümüne karar vermesi halinde ölenin diyetini karşılar. Kasıtlı davranarak birinin ölümüne karar veren kadıya Hanefiler diyeti, bir kısım Mâlikî ve Şâfiî fakihleri kısıtı gerekli görür. Kadılar cezayı gerektiren bir suç işlediklerinde diğer kimseler gibi cezalandırılır.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Meğâzî", 82, "Fiten", 18; Müslim, "Aşkâye", 4; İbn Mâce, "Aşkâm", 2-3; Ebû Dâvûd, "Aşkâye", 1-3, 7, "İmâre", 10; Tirmizî, "Aşkâm", 2; Nesâî, "Âdâbü'l-kuḍât", 4, 8; Dârekutnî, *es-Sünen*, Kahire 1386/1966, IV, 205; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuḍât* (Guest), tür.yer.; Vekî, *Aḥbârü'l-kuḍât*, I-III, tür.yer.; Cessâs, *Aḥkâmü'l-Kur'ân* (Kamhâvî), IV, 85-87; Mâverîdî, *el-Aḥkâmü's-sultânîyye*, Beyrut 1405/1985, s. 83-96; a.mlf., *Edebü'l-kâdî* (nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân), Bağdad 1391/1971, I, 117-273; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, Kahire 1390/1970, X, 631; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Aḥkâmü's-sultânîyye*, Kahire 1386/1966, s. 60-73; Sadrüşşehîd, *Şerhu Edebü'l-kâdî* (nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân), Bağdad 1397-98/1977-78, I-IV, tür.yer.; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Aḥkâmü'l-Kur'ân* (nşr. Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1394/1974, III, 1457; Kâsânî, *Bedâ'î*, VII, 2-17; İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, Kahire 1389/1969, X, 32-98; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, Kahire 1952, s.

13-14; İbn Ebû'd-Dem, *Kitâbü Edebü'l-kazâ'* (nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân), Bağdad 1404/1984, I, 247-439; Burhâneddin İbn Ferhûn, *Tebsîratü'l-hükkâm*, Kahire 1301, I, 9-69, 76-98; Alâeddin et-Trablusî, *Mu'înü'l-hükkâm*, Kahire 1393/1973, s. 7-53; Şirbînî, *Muḡnî'l-muḥtâc*, IV, 371-375, 380-381; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muḥtâc*, Kahire 1386/1967, VIII, 235-267; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerhu Muḥtaşarı Halil*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), VII, 146-147; Lisânüddin İbnü's-Şihne, *Lisânü'l-hükkâm*, Kahire 1393/1973, s. 218-226; *el-Fetâvâ'l-Hindîyye*, III, 317; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr* (Kahire), V, 351-427; *Mecelle*, md. 1784-1814; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, I, 269; Bilmen, *Kamus*,², VIII, 204-252; M. Tâhir b. Âşûr, *Maḳâsidü's-şer'iati'l-İslâmîyye*, Tunus 1985, s. 198; Fâruk Abdülalîm Mürsî, *el-Kazâ' fi's-şer'iati'l-İslâmîyye*, Cidde 1405/1985; Muhammed Abdurrahman el-Bekr, *es-Sultatü'l-kazâ'iyye ve şahsiyyetü'l-kâdî*, Kahire 1408/1988; İsmâil İbrâhîm el-Bede'î, *Nizâmü'l-kazâ' fi'l-İslâm*, Küveyt 1410/1989; Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Ankara 1999, s. 99-122; Irit Bligh-Abramski, "The Judiciary (Oâdis) as a Governmental-Administrative Tool in Early Islam", *JESHO*, XXXV/1 (1992), s. 40-71; A. Kevin Reinhart, "Transcendence and Social Practice: Muftis and Qadis as Religious Interpreters", *AlIsl.*, XXVII (1993), s. 5-28; E. Tyan, "Kâdî", *El*² (İng.), IV, 373-374.

FAHRETTİN ATAR

Osmanlı Devleti'nde Kadı. Osmanlı Devleti'nde beylik döneminden beri fet-hedilen yerlere hukuku temsilen bir kadının, idareyi temsilen bir subaşının tayini yerleşmiş bir gelenektir. Osmanlı kadısı İslâm devletleri içinde özgün bir yeri olan adliye ve mülkiye görevlisidir. Memuriyeti, kendinden önceki İslâmî asırlardaki meslektaşlarına göre daha geniş yetkilerle donatılmıştır. Ayrıca tahsili, mesleğe geçişi ve terfii itibarıyla de gelişmiş bir hiyerarşiye ve kuralları bütününe tâbidir. İlmiye sınıfına mensup olan Osmanlı kadısı son İslâm devletinin geniş ve renkli coğrafyasındaki temsilcisi, bu dünyayı baştan sona en iyi tanıyan memur tipidir ve bu devletin hukukçular sınıfını şahsında temsil eden meslek adamıdır. Mesleğe girişi, terfi, tayin yerlerindeki çeşitlilik sebebiyle bütün devlet görevlileri içinde kazâ silkine girenlerin hem Osmanlı devlet işlerinin malî, idarî, askerî kompartımanlarını hem de Anadolu, Rumeli coğrafyasının birçok noktasını tanımları kaçınılmazdır. Ne yazık ki Osmanlı kadılarından günümüze ulaşan şahsî hâ-tıra, mütalaa ve gözlem gibi malzeme hemen yok denecek kadar azdır.

Osmanlı kadısının mülkî, beledî, malî, askerî ve adlî sahaları kapsayan görevleri göz önüne alınırsa onun kadar geniş bir görev alanı bulunan bir başka memur olmadığı gibi memuriyet kompartımanı ve